

Minská a Sevillská stratégia biosférických rezervácií

(Možnosti aplikácie Sevillskej stratégie v BR Tatry)

I. Vološčuk: Minsk and Sevilla Strategies for Biosphere Reserves (Application of the Sevilla Strategy in the Biosphere Reserve Tatry). Život. Prostr., Vol. 32, No. 1, 5–9, 1998.

Biosphere reserves are areas of terrestrial ecosystems which are internationally recognized within UNESCO programme Man and the Biosphere (MaB) for promoting and demonstrating a balanced relationship between people and nature. Biosphere reserves serve to combine the three following functions: conservation of landscapes, ecosystems, species and genetic variation, development – fostering economic development which is ecologically and culturally sustainable, logistic support – research, monitoring, training and education related to local, regional, national and global conservation and sustainable development issues. Each reserve is divided into zones defined by various activities corresponding to these three functions: core area, buffer zone and transition area. A national park may be divided into three management zones and landscape protected area into four zones. The principle of zonation in biosphere reserve and in national park is different.

Myšlienku ustanoviť **biosférické rezervácie** ako prvý vyslovil francúzsky ochranca prírody prof. Michel Batisse r. 1968 na konferencii UNESCO *Racionálne využívanie a ochrana zdrojov biosféry* (1968). Na tejto konferencii sa zrodil aj medzinárodný program **Človek a biosféra** (Man and the Biosphere – MaB), ktorý potom prijalo Valné zhromaždenie UNESCO (1970). Konceptia biosférických rezervácií (BR) vznikla až r. 1974 a ako jedna z prvých sa snažila špecifikovať, čo je to trvalo udržateľný rozvoj a ktoré zdroje biosféry môže človek trvalo udržateľne užívať. (*Konceptia trvalo udržateľného rozvoja sa v globálnom meradle začala presadzovať až po Summite Zeme v Riu r. 1992 – poznámka redakcie*). MaB nie je programom technickej pomoci, ale širokej medzinárodnej vedeckej spolupráce pri štúdiu vzťahu človeka a prírody.

Vláda SR pristúpila k tomuto medzivládne mu programu v januári 1993 a v tom istom roku schválila Štatút Slovenskej komisie pre UNESCO, zriadenej pri Ministerstve zahraničných vecí SR. Ďalším uznesením (č. 338 z apríla 1994) schválila návrh na zabezpečenie medzinárodných programov UNESCO v SR a uložila minis-

trom životného prostredia, školstva a vedy, ako aj ministrom pôdohospodárstva vytvárať podmienky na realizáciu programu MaB. Slovenská komisia pre UNESCO zriadila r. 1993 *Slovenský národný komitét pre program UNESCO MaB*, ktorý nadviazal na tradície bývalého Československého národného komitétu (zriadeného r. 1971).

Minská stratégia biosférických rezervácií

Organizácia OSN pre výchovu, vedu a kultúru (UNESCO), Program OSN pre životné prostredie (UNEP), Organizácia OSN pre výživu a poľnohospodárstvo (FAO) a Svetová únia ochrany prírody (IUCN) r. 1983 usporiadali prvý národný kongres biosférických rezervácií v Minsku, na ktorom prijali **Akčný plán biosférických rezervácií**, ktorý obsahoval 9 cieľov:

- Budovanie medzinárodnej siete BR
- Podpora manažmentu v existujúcich BR
- Ochrana druhov a ekosystémov v BR "in situ"
- Koordinácia výskumu v BR s cieľom využiť výsledky výskumu na vedeckú ochranu ekosystémov BR

Starolesnianske pleso vo Veľkej Studenej doline

- Monitoring aktivít v BR s cieľom získať podklady na usmerňovanie činností v konkrétnych podmienkach
- Podpora poslania BR v regionálnom plánovaní a rozvoji
- Podpora účasti miestnych samospráv a obyvateľstva na starostlivosti o BR
- Využívanie BR na environmentálnu výchovu a školenia
- Zavedenie informačného systému o ochrane a starostlivosti v BR.

Na dosiahnutie týchto cieľov kongres v Minsku odporučil manažmentu BR 35 aktivít (činností), ktoré by mal obsahovať Akčný plán BR na päťročné obdobie. Niektoré z nich boli veľmi náročné, iné sa z rozličných príčin nerealizovali vôbec, alebo iba neúplne.

Počas platnosti Minskej stratégie BR prijali r. 1992 v Riu de Janeiro dokument zásadného významu **Dohovor o biologickej diverzite**, ktorý nadobudol platnosť 29. decembra 1993. Dohovor má tri ciele:

- ochrana biodiverzity na génovej, druhovej a ekosystémovej úrovni,
- trvalo udržateľné užívanie komponentov biodiverzity,
- spravodlivé rozdeľovanie úžitkov plynúcich z užívania genetických zdrojov.

Z toho vyplynulo, že kľúčovým momentom úspešného manažmentu biosférických rezervácií je spojenie ochrany biodiverzity s trvalo udržateľným rozvojom

miestnych komunít. Zdôrazňovalo sa to v nových dokumentoch IUCN, UNESCO, FAO a UNEP, preto bolo treba v tomto duchu Minskú stratégiu BR z r. 1983 "novelizovať".

Sevillská stratégia biosférických rezervácií

Na medzinárodnej konferencii o biosférických rezerváciách v Seville (Španielsko) v dňoch 20.–25. marca 1995 sa prijala nová stratégia biosférických rezervácií, tzv. *Sevillská*. Pri jej kociipovaní sa vychádzalo z analýzy Minskej stratégie, prípadových štúdií, z materiálu "Biosférické rezervácie v 21. storočí" a pripomienok pracovných komisií, ktoré formulovali novú stratégiu.

Počas prvých rokov realizácie Dohovoru o biodiverzite sa ukázalo, že ťažisková funkcia biosférických rezervácií, **t. j. požiadavka trvalo udržateľného rozvoja miestnych komunít** sa stáva podmienkou

úspešného manažmentu každého národného parku na svete. Na túto kľúčovú úlohu národných parkov poukázal aj IV. svetový kongres národných parkov a chránených území v Caracase (Venezuela) vo februári 1992 v prijatom hlavnom dokumente **Parky pre život**.

Oba významné medzinárodné dokumenty – Parky pre život, činnosti v chránených územiach (IUCN) a Sevillská stratégia (UNESCO) – organicky a vo vzájomnej väzbe načrtávajú stratégiu záchrany a ochrany biodiverzity jednak na úrovni krajiny, ekosystémov, druhov a populácií, ale aj na úrovni etnickej (kultúrnej).

Sevillská stratégia obsahuje 4 ciele:

I. Využívať BR na ochranu biodiverzity. Rozširovať sieť BR a zapájať ich do krajinného plánovania.

II. Využívať BR na trvalo udržateľné užívanie prírodných zdrojov. Podporovať zapojenie miestneho obyvateľstva do starostlivosti a rozvoja regiónu.

III. Využívať BR na výskum, výchovu, vzdelávanie a monitoring. Prehĺbiť poznatky o vzťahoch človeka k biosfére. Venovať sa výchove špecialistov a manažérov a zlepšiť informovanosť verejnosti o BR. Využiť BR na rozvoj indikátorov trvalej udržateľnosti pre rozličné aktivity v ekologickom, ekonomickom, sociálnom a inštitucionálnom zmysle. Zapájať BR do medzinárodnej spolupráce, podporovať činnosť bilaterálnych a trilaterálnych BR.

IV. Konceptiu BR aplikovať na národnej i globálnej

úrovni. Zabezpečiť primerané finančné a materiálne vybavenie, aby sa táto stratégia mohla uplatniť v praxi. Vytvoriť úzku spoluprácu vedcov, manažérov, výkonných orgánov, samospráv a domáceho obyvateľstva. Propagovať BR prostredníctvom informačných materiálov. Podporovať environmentálne šetrné podnikanie a v súlade s koncepciou trvalej udržateľnosti v prechodnom (rozvojovom) území (zóne). V nárazníkovej zóne dovoliť iba také činnosti, ktoré sú v súlade s cieľmi BR. Vypracovať návod na riešenie konfliktov a iných problémov starostlivosti o BR. Prepojiť databázy na národnej, regionálnej a medzinárodnej úrovni.

Aplikácia Sevillskej stratégie v BR Tatry

Bilaterálna slovensko-poľská *Biosférická rezervácia Tatry* bola zapísaná do svetovej siete BR 15. februára 1993. Celková rozloha BR Tatry je 113 221 ha. **Jadrové územie** (core area) má rozlohu 49 633 ha (44 %) a rozprestiera sa od nadmorskej výšky 1250 m do 2655 m (najvyšší vrch Tatier a celého Karpatského oblúka). Zaberá horský lesný stupeň, kosodrevinový, alpínsky a na malej výmere aj subniválny výškový stupeň.

Nárazníková zóna má rozlohu 23 744 ha (21 %) v nadmorských výškach 800–1250 m, prevažuje tu podhorský výškový stupeň a zasahujú do nej intravilány tatranských osád (zastavané plochy). **Prechodné územie** má výmeru 39 844 ha (35 %) v nadmorskej výške do 800 m. Značnú časť z neho tvorí poľnohospodárska krajina s historickými podtatranskými obcami (ide o ochranné pásmo TANAP-u).

I. Ochrana biodiverzity

Ochranu biodiverzity každý štát zabezpečuje príslušnou legislatívou. V súlade so svetovým trendom sa v jednotlivých štátoch vyhlasujú chránené územia v záseade podľa kategórií IUCN:

- **Rezervácie** – platí v nich najprísnejší stupeň ochrany biodiverzity. Tieto územia slúžia výlučne na vedecký výskum ekologických procesov v prírodných ekosystémoch. Iné činnosti, ak tu tradične existovali pred zriadením prírodnej rezervácie, musia sa alebo odstrániť, alebo regulovať tak, aby nenarúšali základnú vedeckú funkciu prírodnej rezervácie. Tieto územia spravidla tvoria v biosférickej rezervácii jadrovú časť (core area).

- **Národné parky** – prednostne sú zamerané na ochranu prírody (vrátane ochrany biodiverzity). Turistika, resp. rekreácia je prípustná iba v takom rozsahu a v takých krajinných priestoroch, kde sa nenarušia prirodzené ekologické procesy a ekologická stabilita prírodných ekosystémov. Národné parky sa spravidla členia na zóny podľa odstupňovaných podmienok

Havran (vpravo) a Ždiarska vidla (vľavo), v popredí lúka Strednica v zimnom období

ochrany v nadväznosti na zachovanosť prírodných systémov. Zabezpečujú teda ochranu biodiverzity diferencovane.

- **Chránené areály** – ide o územia s pôvodnými alebo sekundárnymi ekosystémami, kde sa vyžaduje cieľavedomá intervencia na udržanie ich niektorých zložiek, napríklad kosením, regulovanou pastvou, usmernou rekonštrukciou lesných ekosystémov a podobne. Aj tieto územia prispievajú k ochrane biodiverzity.

- **Chránené pamiatky** – majú síce osobitné funkcie, avšak zabezpečujú súčasne aj ochranu biodiverzity.

V súlade s platnou slovenskou legislatívou v oblasti ochrany prírody sa biosférické rezervácie nepovažujú za osobitnú kategóriu chráneného územia. Podmienkou

Veterná kalamita r. 1991 v oblasti Vyšných Hágov

uchádzania sa niektorého územia o vyhlásenie za BR a jeho zapojenie do svetovej siete biosférických rezervácií je to, že je podľa národnej legislatívy zaradené do niektorej kategórie chránených území a že gesciu nad výskumným programom prevezme niektorá vedecká inštitúcia.

Na Slovensku patria do siete svetových biosférických rezervácií 3 chránené krajinné oblasti a 1 národný park. V BR Slovenský kras, Poľana, Tatry a Východné Karpaty sa nachádzajú aj maloplošné chránené územia (prírodné rezervácie, chránené areály a chránené pamiatky). Terajšia sieť biosférických rezervácií v SR je pomerne reprezentatívna. V BR Slovenský kras sa chráni jedinečná biodiverzita stredoeurópskeho krasu, a to spoločne aj s maďarskou časťou (v Národnom parku Aggtelek). Tieto unikátne krasové systémy boli r. 1996 zapísané do zoznamu Svetového kultúrneho a prírodného de-

dičstva UNESCO. V BR Poľana je chránená jedinečná biodiverzita vulkanitov, čo nemá v Európe obdobu. V BR Východné Karpaty sa chráni charakteristická biodiverzita so zachovanými pralesmi dubovo-bukového, bukového, jedľovo-bukového a smrekovo-bukovo-jedľového vegetačného stupňa na flyšovom podloží. V BR Tatry sa chráni jedinečná biodiverzita vysokohorských ekosystémov charakteristických pre najvyššie pohoria Karpát. Sieť biosférických rezervácií na Slovensku by sa žiadalo doplniť o súbor ekosystémov nížinných krajinných typov, zastúpených napríklad v CHKO Latorica alebo CHKO Záhorie. Z hľadiska ochrany biodiverzity je CHKO Záhorie jedným z troch benefičných území programu GEF. Vyhlásenie CHKO Dunaj nie je v blízkej budúcnosti reálne, preto za najvhodnejšie považujeme zabezpečenie vedeckej gescie a návrh na zaradenie do svetovej siete BR už vyhlásenej CHKO Latorica. Toto územie je vhodné aj na štúdium vplyvu človeka a jeho vzťahu k prírode v prevažne poľnohospodársky využívannej krajine v okolí CHKO, teda ideálne pre program MaB.

II. Trvalo udržateľné využívanie prírodných zdrojov

Zapojenie Biosférickej rezervácie Tatry do procesu trvalo udržateľného využívania prírodných zdrojov a trvalo udržateľného rozvoja podtatranskej oblasti (rozvojovej či prechodnej zóny) naráža na niekoľko problémov.

Predovšetkým ide o to, aby miestne obyvateľstvo správne pochopilo význam pojmov *trvalo udržateľné využívanie prírodných zdrojov* a *trvalo udržateľný rozvoj*. Pod "rozvojom" sa dnes spravidla myslí výstavba infraštruktúry pre cestovný ruch a športové aktivity v Tatrách a ubytovacích kapacít v podtatranských obciach.

Vážnym problémom pri zabezpečovaní aspoň minimálnych predpokladov trvalo udržateľného využívania prírodných zdrojov (lesov, vodných zdrojov a krajiny s diverzifikovanou štruktúrou krajinných prvkov) sú často ešte neusporiadané vlastnícke a užívacie vzťahy na území TANAP-u a podtatranskej oblasti.

Napriek tomu, že vláda SR r. 1996 schválila *Veľký územný celok Vysoké Tatry s príľahlým regiónom*, v tomto záväznom územnoplánovacom dokumente sa neriešia jeho dôsledky na podtatranské obce, ktoré sa majú "trvalo udržateľne" rozvíjať. V spolupráci so Združením podtatranských obcí a miest sa bude musieť vyriešiť rozmiestnenie infraštruktúry potrebnej na zabezpečenie cestovného ruchu, turistiky vrátane agroturistiky a iných špeciálnych aktivít vhodných pre tento významný medzinárodný región. Doteraz sa nepodarilo uspokojivo vysporiadať s kľúčovým aspektom biosférických rezervácií, t.j. konfliktom medzi chráneným územím a domácim obyvateľstvom. V tatranských pod-

mienkach je to osobitne citlivý problém. Okrem pôvodných podtatranských obcí, ktoré by mali mať výhodu (benefit) z existencie národného parku a biosférickej rezervácie, na území TANAP-u sa nachádza Starý Smokovec (nazýva sa aj mesto Vysoké Tatry), ktorý nemá kontinuitu pôvodného obyvateľstva adekvátnu s podtatranskými obcami. Asi 5500 obyvateľov mesta Starý Smokovec je tu usídlených iba jednu, najviac dve generácie. Ich vzťah k národnému parku bol pôvodne založený na službách poskytovaných návštevníkom ubytovaným v štátnych podnikoch a v podnikových zariadeniach. V súčasnosti sa mnohé z týchto zariadení privatizujú, čo prináša nové problémy. Ich riešenie si vyžaduje aj od organizácií ochrany prírody často netradičné prístupy.

BR Tatry má všetky predpoklady na plnenie druhého cieľa Sevillskej stratégie, od manažmentu to však vyžaduje veľa náročnej a často netradičnej práce s verejnosťou i nové finančné zdroje. Precíznejšie sa bude musieť charakterizovať funkcia rozvojovej (prechodnej) zóny, ktorá v súčasnosti zaberá iba ochranné pásmo národného parku s druhým stupňom územnej ochrany. Podľa príkladu niektorých biosférických rezervácií v USA a inde vo svete, do rozvojovej zóny by sa mal zapojiť širší región vrátane podnikateľov, samospráv obcí, užívateľov pozemkov a lesov, vedeckých, ochranárskych a mimovládnych organizácií. Iba ich spoločným úsilím možno dosiahnuť trvalo udržateľný rozvoj prechodnej zóny BR. Hoci je územie národného parku a biosférickej rezervácie integrované do územného systému ekologickej stability, to ešte nezaručuje optimálne plnenie rozvojovej funkcie BR. Miestne obyvateľstvo a podnikateľské kruhy očakávajú viac ako mohol doteraz poskytnúť manažment BR. Nezastupiteľné miesto v tejto oblasti má medzinárodná spolupráca s poľskou časťou BR Tatry.

III. Výskum, vzdelávanie, monitoring

BR Tatry je zapojená do výskumu, monitoringu, výchovy a vzdelávania v rámci projektu MONTAN (Monitoring Tatranského národného parku), od r. 1993 sa ho však nedarí plniť v celom rozsahu práve pre nedostatok finančných prostriedkov.

Naplnlo sa však rozvinul monitoring, výskum a budovanie databázy biodiverzity v rámci projektu GEF, ktorý financuje Svetová banka. Žiada sa však rozšíriť výskum na vzťah človeka k prírode a krajine biosférickej rezervácie. Ekologický výskum zameraný na študovanie procesov v ekosystémoch a na funkciu druhov v nich je metodicky pomerne dobre zvládnutý (chýbajú iba finančné prostriedky), doteraz nie je však uspokojivo vyriešený výskum vzťahu človeka k prírode (ani na metodologickej úrovni).

Inštitucionálne je manažment BR pripravený zvlád-

nuť environmentálnu a ekologickú výchovu, najmä prispieť ku zvyšovaniu úrovne environmentálneho vedomia obyvateľov (tu je určitá väzba na úroveň ich právneho vedomia) prostredníctvom dobre vybudovanej siete informačných stredísk a odbornej prípravy strážcov. Aj tu však chýbajú potrebné finančné prostriedky na dostatočné množstvo informačného a propagačného materiálu. Za veľmi významnú považujeme spoluprácu s mimovládnyimi organizáciami zameranými na zvyšovanie environmentálneho vedomia miestnych občanov i návštevníkov BR Tatry, ako aj na riešenie alternatívnych foriem turistiky s využívaním domácich tradícií a infraštruktúry. Osobitne zdôrazňujeme potrebu výchovy manažérov, odborných pracovníkov i strážcov k novému chápaniu úlohy národných parkov a biosférických rezervácií. V tejto oblasti nemožno nekriticky kopírovať zahraničné skúsenosti, potrebujeme vlastný metodický prístup k špecifickým problémom našich biosférických rezervácií.

IV. Aplikácia koncepcie BR na národnej úrovni

V porovnaní so súčasným stavom vo vyspelých krajinách sú naše biosférické rezervácie nedostatočne vybavené personálne i programovo. Zaostávame v elektronickej komunikácii a budovaní vlastnej databázy s napažením na svetovú informačnú sieť. Vládne organizácie a orgány, ktoré prijali zodpovednosť za program UNESCO/MaB na národnej úrovni mu podľa nášho názoru nevenujú dostatočnú pozornosť. Slovenský národný komitét programu MaB nemá dostatok finančných prostriedkov, ktoré by mu umožnili plnohodnotne koordinovať všetky činnosti, ktoré mu v biosférických rezerváciách prináležia. Týka sa to všetkých štyroch BR na území Slovenska.

Ukážkou potvrdzujúcou toto konštatovanie je dvojročná neochota rezortu pôdohospodárstva odčleniť činnosť ochrany prírody z pôsobnosti Štátnych lesov a delegovať ju na Správu národných parkov Slovenskej republiky a Správu Tatranského národného parku.

S touto neochotou súvisí aj ignorovanie platných zákonov (kompetenčného a zákona o ochrane prírody a krajiny). Z medzinárodného hľadiska je táto situácia takmer nepochopiteľná. Pri hodnotení plnenia štvrtého cieľa Sevillskej stratégie vo všetkých štyroch našich biosférických rezerváciách je v oblasti podpory činnosti manažmentu biosférických rezervácií zo strany štátnych orgánov ešte mnoho rezerv.

Doc. Ing. Ivan Vološčuk, DrSc. (1935), odborný pracovník,
Správa TANAP-u, 059 60 Tatranská Lomnica.
E-mail: tanap@internet.sk